

Libertari și pacifiști din România

Eugen Relgis

1952

O primă versiune a acestui text a fost publicată în limba spaniolă, în primul număr al revistei *Cenit* – Revista de Sociologie, *Ciencia y Literatura* (1951), care apărea la Toulouse; vezi Eugen Relgis, „Los libertarios de Rumania“, *Cenit*, nr. 1, 1951, p. 19-23. Traducerea de față s-a făcut după versiunea în limba franceză, apărută un an mai târziu; vezi Eugen Relgis, „Libertaires et pacifistes de Roumanie“, *Contre-Courant*, nr. 1, februarie 1952, p. 12; nr. 2, martie 1952, p. 28; nr. 3, aprilie 1952, p. 3; nr. 4, mai 1952, p. 75-76. Recent, textul din *Contre-Courant* a fost reeditat ca broșură în limba franceză; vezi Eugen Relgis, *Libertaires et pacifistes de Roumanie*, Marseille: Centre International de Recherches sur l'Anarchisme, 2018.

Cei care citesc presa libertară¹, anarhistă și pacifistă găsesc frecvent articole semnate de tovarășii bulgari și – după al Doilea Război Mondial – numeroase documente, apeluri și dări de seamă privitoare la represiunea feroce îndreptată de noul regim totalitar împotriva diferitelor mișcări libertare din Bulgaria. În această țară, toate concepțiile antiautoritare, de la anarhismul individualist și pînă la tolstoism, de la pacifismul integral la etica vegetariană, își găsesc mii de militanți fideli. Azi, în ciuda martiriului lor, ei înfruntă tirania unui stat proclamat în numele „dictaturii proletare și țărănești“. Strigătele lor de revoltă, refuzul lor de a accepta jugul unui partid militarizat, acțiunea lor subterană stăruitoare au cîștigat simpatia conștiințelor libere din celelalte țări, solidaritatea activă a tovarășilor lor din Europa și America. Nu putem spune același lucru și despre România, despărțită de Bulgaria de apele Dunării albastre. Situația socială și politică este aceeași cu cea din celelalte „țări-satelit“, așa-numitele „republici populare“. Același regim apăsător și aici, aceleași revoluții dirijate, aceeași opresiune polițienească. Dacă există vreă opoziție în România, ea este mai degrabă opera elementelor reacționare. Trebuie s-o zicem pe de-a dreptul: nu avem nicio rezistență activă a libertarilor, așa cum există în Bulgaria. Grupurile anarhiste n-au fost niciodată la fel de dezvoltate în această țară considerată latină, acum scufundată în valurile slavismului „eliberator“. Mișcarea era mai degrabă într-un stadiu embrionar în România. Individual, puteam găsi libertari de toate nuanțele, cititori asidui ai revistelor și cărților care le parveneau mai ales din Franța. Un număr însemnat dintre acești libertari „de tinerețe“ au devenit „înțelepți“ sau „practici“ către maturitate, militînd în cadrul vreunui partid care le asigura, dacă nu o poziție de invidiat, cel puțin subzistența.

Nu vreau să exagerez cu nimic. Nu voi expune în acest studiu condițiile vieții politice și sociale din România, ci doar voi face cîteva precizări despre oamenii care au fost considerați libertari sau anarhiști în această țară.

L'Adunata dei Refrattari a reprodus, în numărul său din 29 ianuarie 1949, declarațiile făcute pentru *Umanità Nova* de un tînăr anarhist român. Această voce a României este singura pe care am auzit-o de mulți ani. Tînărul bărbat, care a scăpat de tirania bolșevică, se bucură acum de puțină libertate într-un... lagăr de concentrare italian. Ne spune diferite lucruri despre situația din România, dar prea puține despre activitatea libertarilor din această țară. Voi încerca s-o fac eu din memorie, căci mi-am lăsat biblioteca și arhivele acolo.

Ideile anarhiste au circulat în România începînd cu cea de-a doua jumătate a veacului al XIX-lea, grație refugiaților ruși și bulgari care găsiseră azil în țară și care au plecat mai apoi în Occident. Au trecut

¹ Joseph Déjacque, scriitor și publicist anarhist, a fost cel care a folosit pentru prima dată termenul de „libertar“ într-un pamflet adresat lui Pierre-Joseph Proudhon, publicat în 1857. Joseph Déjacque îi reproșa acestuia ieșirile misogine, incompatibile, în ochii săi cu principiile anarhiste pe care Proudhon pretindea că le îmbrățișează. Astfel, termenul a fost folosit inițial pentru a marca dimensiunea socială, egalitaristă, feministă și revoluționară a anarhismului. Noțiunea s-a încetățenit ulterior în limba franceză ca variantă sinonimă alternativă pentru „anarhist“. În limba română, cuvîntul a fost inițial preluat și folosit în același sens, mai ales în publicațiile anarhiste de pînă la al Doilea Război Mondial. Ulterior, toate aceste nuanțe semantice s-au pierdut, cele cîteva voci socialist-libertare de la noi căzînd și ele în uitare. Noțiunea de „libertarian“, cu care deseori se face confuzia, a pătruns în vocabular mult mai târziu, după 1989, venind de această dată pe filieră anglo-americană. Nu este vorba, în acest caz, doar de o ușoară alterare fonetică, ci și de un înțeles fundamental diferit al termenilor. Fără a intra în detaliile metamorfozelor suferite în Statele Unite ale Americii de noțiunea născocită de Déjacque, ajunge să remarcăm că libertarianismul unor gînditori ca Ludwig von Mises sau Murray Rothbard nu are nimic în comun cu înțelesul dat de Déjacque (sau de Eugen Relgis) termenului de „libertar“.

frontiera română adepți ai lui Bakunin, precum și alți revoluționari ruși persecutați de țarism. Unul dintre aceștia din urmă, cu numele de Constantin Dobrogeanu-Gherea², a devenit principalul teoretician al socialismului românesc. Însă partizanii lui Bakunin sau Kropotkin nu au lăsat urme profunde. Mai degrabă refugiații bulgari – printre care se număra și marele poet revoluționar Hristo Botev³ (către 1870-1880) – sînt cei care și-au continuat la București, la Brăila și în alte orașe dunărene activitățile în vederea eliberării Bulgariei din robia turcească. Urmele ospitalității de care acești proscriși s-au bucurat în România pot fi lesne recunoscute, căci influența lor în această țară a fost cea a exemplului: indirectă sau individuală. La fel și cea a italienilor atinși de ideile lui Errico Malatesta, care veneau să lucreze ca zidari sau ca lucrători în marmură. Printre intelectuali trebuie căutați însă cititorii cei mai pătrunzători ai scrierilor anarhiste și în special printre studenți.

Pentru a indica o acțiune, chiar și sporadică, în sensul care ne interesează aici, trebuie să ne întoarcem mai înainte, pînă la tinerii revoluționari români de la 1848, care, după revenirea lor de la Paris, au încercat să schimbe ceva în structura socială a țării. Unul dintre ei, Teodor Diamant, a reușit să aplice teoriile lui Fourier, realizînd pe domeniul unui boier o comună agricolă cunoscută sub numele de „Falansterul de la Scăieni”.⁴ A fost un succes, însă unul de scurtă durată. Exemplul fiind prea contagios, comuna liberă a fost distrusă de latifundiarii alertați.

În Bucovina, provincie românească anexată pînă-n 1918 de Austro-Ungaria și care s-a aflat sub influența culturii germane, operele lui Erich Mühsam, Gustav Landauer, Pierre Ramus, Rudolf Rocker, Max Nettlau au pătruns cu mult mai mult printre anarhiști. Tinerii mai ales au emigrat, iar unii dintre ei au ajuns în Spania în timpul Războiului Civil din 1938 -1936, unde i-au înfruntat pe legionarii fasciști români care luptau alături de Franco.

În Transilvania putem să reținem numele lui Viktor Arady⁵, publicist maghiar cu tendințe libertare, care a studiat revoltele țăranilor români aflați sub dominația habsburgică. Atras de mirajul comunist, el a dispărut mai apoi undeva în Uniunea Sovietică.

În general, adevărații libertari din România trebuiau să-și caute altundeva un mediu ceva mai favorabil. În mare parte ei au emigrat în Occident, mai cu seamă în America de Nord. Marcus Graham⁶, redactor al periodicului *MAN!* din San Francisco, este de origine română. În antologia poezilor revoluționari pe care a scos-o, a publicat o poezie de George Coșbuc, „Noi vrem pămînt!”, care este strigătul țăranilor români cerînd împărțirea marilor moșii boierești.

² Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), care la venirea sa în țară fusese mai degrabă simpatizant al ideilor bakuniniste, a devenit ulterior inițiatorul unui amplu proces de lămurire doctrinară, care viza tocmai îndepărtarea influențelor libertare și angajarea mișcării socialiste din România pe calea marxismului și a parlamentarismului. Procesul, început în 1885-1886, odată cu apariția la Iași a manifestului „Ce vor socialiștii români?”, a culminat cu înființarea în 1893 a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România (PSDMR), ce lua ca reper social-democrația germană. În tot acest timp, Dobrogeanu-Gherea a publicat o serie de articole în care încerca să fundamenteze teoretic necesitatea (și urgența) delimitării de anarhism.

³ Hristo Botev (1848-1876), poet și revoluționar bulgar, inspirat de ideile bakuniniste. A murit în 1876, în luptele de eliberare de sub dominația turcească. Primul volum de poezii în limba română de Hristo Botev, tradus de D. N. Mincev și intitulat *Dreptate și libertate*, a apărut abia în 1937. Ediția a fost îngrijită de Ion Ionescu-Căpățînă, anarhist și unul dintre apropiații lui Relgis.

⁴ Pentru o istorie detaliată a falansterului inițiat de Teodor Diamant și Manolache Bălăceanu, vezi I. Cojocaru și Z. Ornea, *Falansterul de la Scăieni*, București: Editura Politică, 1966.

⁵ Viktor Arady (1883-1937?), geolog și publicist cu simpatii socialiste, s-a implicat în organizarea la Cluj a unor școli populare și sindicate. Inspirat de munca Ecaterinei Varga, care luptase în secolul al XIX-lea pentru drepturile minerilor și țăranilor din Transilvania, Viktor Arady a scos în anii '20 o colecție de broșuri intitulată „Proletárok Könyvtára” [Biblioteca proletarilor], iar în 1925 revista *A Jövő Társadalma* [Societatea de mîine], apărută tot la Cluj. La începutul anilor '30 a fost închis pentru presupusele sale legături cu puterea sovietică. La eliberarea sa din închisoare, în 1933, a plecat în Uniunea Sovietică, unde se pare că a căzut victimă epurărilor staliniste.

⁶ Marcus Graham (1893-1985), născut la Dorohoi, a plecat din țară în 1907, stabilindu-se în Statele Unite ale Americii, unde a colaborat de-a lungul anilor la mai multe publicații anarhiste în limbile idiş și engleză. Începînd cu anii '30 a fost editorul revistei *MAN!*, una dintre cele mai importante publicații anarhiste nord-americane. A reușit să scoată revista pînă în 1940, în ciuda șicanelor din partea autorităților, nu de puține ori fiind amenințat cu deportarea. În 1929 a publicat *An Anthology of Revolutionary Poetry*, menționată și de Eugen Relgis în textul de față, iar în 1974 i-a apărut antologia *Man: An Anthology of Anarchists Ideas, Essays, Poetry and Commentary*. O bună parte a corespondenței și arhivei sale personale se găsește azi în Colecția Labadie de la Universitatea din Michigan.

Îl avem, de asemenea, și pe Joseph Ishill.⁷ Acesta era un tânăr muncitor tipograf din Botoșani, oraș pe care l-a părăsit în urmă cu patruzeci de ani pentru a realiza în New Jersey această minunată colecție de opere libertare, aceste cărți perfecte din punct de vedere grafic și artistic, pe care el însuși le-a tradus, adnotat și imprimat și care sînt apreciate nu numai în toate mediile anarhiste, dar și de cei mai exigenți bibliofili.

Și Panait Mușoiu, cea mai remarcabilă figură a anarhismului din România, și-a făcut ucenicia în străinătate. A trăit o vreme, către finalul secolului trecut, la Bruxelles, iar odată întors la București a condus împreună cu doctorul Panait Zosin⁸ publicația *Mișcarea socială*, una dintre primele reviste românești consacrate noilor chestiuni sociale, după *Contemporanul* lui Ioan Nădejde.⁹ Doctorul Panait Zosin, stabilit la Iași, a devenit promotorul pozitivismului lui Auguste Comte.

Mușoiu a continuat, am putea spune, de unul singur opera de răspîndire a ideilor libertare prin intermediul *Revistei Ideei*, a cărei colecție, din 1900 pînă în 1916, reprezintă o adevărată enciclopedie. Spirit eclectic, Mușoiu a fost la început socialist și s-a aflat în relații cu supraviețuitoarii Internaționalei I.¹⁰ Și-a adunat în două broșuri articolele de critică socială: *Orientări* și *Alte zări*. Mai apoi s-a îndreptat către diferitele izvoare ale anarhismului, traducînd din autorii cei mai reprezentativi, de la Bakunin și Kropotkin pînă la Malatesta și Sébastien Faure, fără să neglijeze nici operele de istorie, de sociologie, de literatură care puteau ajuta la răspîndirea ideilor și spiritului libertar. A publicat cam o sută de lucrări, scoase în ediții populare, pe care le împrăstia cu perseverență în toate mediile. Înainte de propaganda socialistă și comunistă sistematică, el a contribuit, prin traducerile sale, la acea cultură sociologică elementară pe care tinerele generații din România o găseau în colecția „Biblioteca Revistei Ideei”. Foarte puțini dintre acești tineri i-au rămas fideli lui Panait Mușoiu. Ulterior mulți au fost atrași către partidele politice. Însă tenacele traducător continua să-și răspîndească generos broșurile, adăugîndu-i la „clasicii” libertari pe clasicii literaturii și filosofiei universale. Deseori scotea și texte ciudate ca *Memoriile lui Iuda* de Ferdinando Petruccelli della Gattina, fragmente din Platon sau din Leonardo da Vinci. Însă nu uita nici *Walden* de Thoreau, *Morala întemeiată pe legile naturii* de Deshumbert, *Micul manual individualist* de Han Ryner, studiile lui Antioco Zucca, Jean Maréchal, Auguste Boyer, Bertrand Russell, paginile zguduitoare ale lui Most, ale lui Lafargue, Reclus, Cœurderoy, Grave, Paraf-Javal; și cărțile de educație raționalistă, de morală anarhistă, de popularizare a științei, de filosofie umanistă (Paul Gille) și chiar nuvele și romane care dezvoltau spiritul critic: *Ce-i de făcut?* de Nikolai Cernîșevski, *Păstorii cei răi* de Octave Mirbeau, *Memoriile* lui Silvio Pellico. Ar trebui să mai cităm și alte nume și titluri pentru a arăta cît de bine a știut Mușoiu să aleagă din toate domeniile ceea ce putea fi folositor acțiunii de emancipare intelectuală, socială și răspîndirii culturii profund umane în păturile populare.

Panait Mușoiu nu era un editor în sensul comercial al termenului, ci un slujitor dezinteresat al culturii, făcînd el însuși întreaga muncă de traducător, de comentator și de propagandist. Trăia ca un

⁷ Joseph Ishill (1888-1966), originar din Botoșani, a emigrat la începutul secolului al XX-lea în Statele Unite ale Americii, unde a înființat o editură, lucrînd în tot acest timp ca tipograf. Este recunoscut drept unul dintre cei mai importanți editori și tipografi anarhiști. Arhiva Ishill poate fi găsită în Colecția Labadie de la Universitatea din Michigan.

⁸ Panait Zosin (1873-1942), medic psihiatru și, cel puțin în prima parte a vieții sale, fervent publicist și militant socialist. Alături de Panait Mușoiu a scos mai multe reviste, dintre care amintim aici *Carmen Sylva – revistă literară și științifică* (1895) și *Mișcarea socială* (1897), dar și traduceri din clasicii anarhiei, Élisée Reclus sau Max Stirner, de pildă. Panait Zosin a fost adept al liberei-cugetări și un propagator al ideilor pozitivistice; vezi Panait Zosin, *Socialism și pozitivism*, Iași: Tipografia „Lumina Moldovei”, 1920.

⁹ Ioan Nădejde (1854-1928), publicist, om politic și redactor al revistei *Contemporanul* din Iași, apărută între 1881 și 1891, a făcut parte din „cercul socialist ieșean” aflat, cel puțin la început, sub influența ideilor anarhiste. Convins de Constantin Dobrogeanu-Gherea să îmbrățișeze calea parlamentarismului, a devenit deputat și a susținut organizarea în partid a socialiștilor români. Ulterior a adoptat poziții ostile mișcării socialiste.

¹⁰ Cunoscută și ca Asociația Internațională a Muncitorilor, organizația a fost înființată în 1864 la Londra, reunind sindicate, muncitori și militanți socialiști de diferite tendințe din întreaga Europă: de la mutualiștii inspirați de concepțiile lui Pierre-Joseph Proudhon la comuniștii germani, adepți ai lui Karl Marx, sau la anarhiștii din jurul lui Mihail Bakunin. În urma conflictului dintre socialiștii marxiști (sau etatiști) și cei anarhiști (sau federaliști), Internațională I s-a destrămat în 1872, încetîndu-și formal activitatea în 1876.

anarhist sărac într-o societate mercantilă. Era însă bogat în năzuințe, în dăruire și solidar cu tovarășii din alte țări.

I-am schițat portretul în peregrinările mele europene, atunci când Max Nettlau¹¹, pe care l-am vizitat la Viena în 1930¹², mi-a cerut noutăți despre el. Mica odaie a lui Nettlau, plină toată de hîrtoage, mi-a adus aminte de camera lui Mușoiu. Acesta locuia pe atunci într-o căsuță spoită cu var, pe jumătate îngropată într-o curte noroioasă, undeva pe la periferia Bucureștiului. Broșurile alcătuiau un zid dublu, pînă la tavan. Acesta era depozitul „Biblioteca Revistei Ideei“. În mijloc, un pat de fier și o masă mică. Ușa era mereu deschisă. Dacă nu era acolo, un capăt de creion pus pe o foaie albă te poftea să-i lași un cuvînt.

O sută de manuscrise își așteaptă rîndul la tipar. Mușoiu știe foarte bine să îndese în broșurile lui o literă măruntă care îți dă o carte întregă în patruzeci și opt de pagini. Are colportori benevoli și abonați fideli. Trăiește ca un schivnic, dar e liber. Primește cămașa linoasă de la un amic din New York, bocancii din Italia, paltonul nu mai știi de unde. Mănîncă pentru două zile în familia unui tovarăș, dispare pentru o lună sau două la țară, la via unui amic „parvenit“ sau la casa de odihnă a scriitorilor din Ardeal. E totdeauna plin de energie, calm, cumpănit, cu buzunarele doldora de manuscrise și tipărituri. Editează fără oprire traduceri, căci de cînd nu mai scoate revista¹³, nu mai scrie studii proprii. Generozitatea lui e livrescă. Îți oferă broșuri de cum îi dai bună ziua. Economisește banul, însă îl păstrează pentru tipografi. Și găsește linotipiști care lucrează pentru el ore suplimentare, din pură amicitie.

Cînd Nettlau m-a întrebat cîți anarhiști adevărați sînt în România, a trebuit să mărturisesc că „în țara noastră anarhistul e considerat o sperietoare“. Pentru copii și pentru burgezi, el e un sălbatic cu mutră fioroasă, părul lung și vilvoi, purtînd uneori o lavalieră înnodată la gît ca un ștreang. În buzunar are mereu o bombă sau cel puțin un pumnal. Max Nettlau m-a înțeles foarte bine.

În afară de Mușoiu, n-aș putea numi un alt „anarhist adevărat“. Totuși, Mușoiu era cel mai blînd și mai pașnic om. Forța-i explozivă se găsea în broșurile sale, pe care le răspîndea neobosit, indiferent de schimbările de regim. Mai tîrziu și-a părăsit camera de la periferie pentru a ocupa alte trei camere în centrul orașului. A scăpat în timpul războiului de bombardamente. Bulversările dictaturii, ocupația nazistă și „revoluția“ l-au lăsat sănătos și întreg. A murit la 14 noiembrie 1945¹⁴, după „eliberarea“ României, la fel de lucid și de activ, în chiar ziua celei de-a optzecea aniversări. Bineînțeles că noul regim – deja subordonat bolșevicilor – a făcut elogiul... acestui „precursor al socialismului“. Însă presa aservită nu mai știa nimic despre imensa muncă libertară pe care Mușoiu o înfăptuise fără partid, fără sinecure, fără confortul birocrăției politice și polițienești care domnește acum în România, ca și în toate celelalte țări unde s-a instalat absolutismul etatist, care nu e nici „revoluționar“, nici „popular“, nici măcar „democratic“. Cît despre ceilalți libertari români, dacă mai există cumva, ei nu se mai pot manifesta în mod deschis, asemenea tovarășilor noștri din Bulgaria. Opoziția este mai degrabă subterană. Dacă mai găsim încă prin presă un articol semnat de vreun vechi prieten de-al lui Mușoiu, asta este pentru că și-a făcut deja mea culpa sau pentru că încearcă să împace și capra, și varza.

¹¹ Max Nettlau (1865-1944), unul dintre cei mai importanți istorici ai anarhismului și biograf al lui Mihail Bakunin. În 1895 a îngrijit primul volum din ediția de *Opere* a anarhistului rus, iar în 1897 a publicat o amplă lucrare în care încerca să inventarieze toate scrierile și publicațiile libertare apărute pînă atunci în lume. Cartea, prefată de Élisée Reclus și intitulată *Bibliographie de l'anarchie*, conține și un minuțios capitol dedicat României.

¹² Întîlnirea de care amintește aici Eugen Relgis apare relatată mai pe larg în capitolul „O duminică printre libertari – Max Nettlau“ din volumul său *Zece capitale*; București: Editura Socer & Co., 1947, p. 143-164.

¹³ La sfîrșitul anului 1915, înainte de intrarea României în război, autoritățile au interzis apariția *Revistei Ideei*.

¹⁴ Panait Mușoiu a murit de fapt cu un an înainte, la 14 noiembrie 1944.

În sfârșit, Iuliu Neagu-Negulescu¹⁵ a publicat înainte de război câteva lucrări de literatură socială. C. Brudariu¹⁶ are două broșuri despre progresul popoarelor, despre pace și cultura umanității. A. Gălățeanu¹⁷ a lăsat și el o colecție mică de broșuri, „Pagini libere“, în același spirit ca *Revista Ideei*. Ulterior a scos două reviste sporadice, *Cultura omului* și *Pagini libere*, ambele cu un aspect eclectic. În ciuda preferințelor sale pentru clasiicii libertari, s-a lăsat însă antrenat în compromisiunile politice ale momentului.

Tînărul autodidact Ion Ionescu-Căpățînă a fost un zelos propagandist al esperantoului, al vegetarianismului, al pacifismului și al diferitelor tendințelor libertare pe care le-a exprimat în revista sa *Vegetarismul* (București, 1932-1933) și într-o serie de broșuri. Către 1935 a părăsit țara și a coordonat la Paris, în timpul Războiului Civil din Spania, un serviciu de presă în esperanto. În 1938 s-a stabilit la Soutraine, aproape de Rantigny (Oise), la marginea unei păduri, într-o căbănuță din lemn, unde și-a amenajat o bibliotecă și o mică tipografie. Cultiva legume în grădină, își tipărea singur broșurile și scotea *Cahiers de l'Artistocratie* (1939-1940) în patru limbi: esperanto (Căpățînă), franceză (Gérard de Lacaze-Duthiers), spaniolă (Benjamín Cano Ruiz), română (Eugen Relgis). Își dorea să facă un centru de relații internaționale, iar întâlnirile libertare pe care le găzduia erau destul de animate. N-a mai avut timp să-și facă griji din pricina naziștilor, căci a murit în luna aprilie a anului 1942¹⁸, după ce a mâncat – el, vegetarianul integral – ciuperci otrăvitoare, pe care le culesese din pădurea învecinată. Medicul era prea departe pentru a putea ajunge la „Pădurea singurătății“.¹⁹ A fost o pierdere dureroasă pentru noi, căci Ion Căpățînă clocotea de energie și de inițiative. Ultima broșură pe care a tradus-o, a comentat-o și a tipărit-o conține câteva mărturii ale lui Panait Istrati, „omul care nu a aderat la nimic“.²⁰

Acest mare vagabond a cunoscut târziu gloria literară, grație înțelegerii și sprijinului lui Romain Rolland, după un gest de disperare – un suicid neizbutit la Nisa. Poate fi așezat printre libertari pentru spiritul său de independență, pentru căutarea fraternității omenești, pentru refuzul său de a accepta minciunile politice și pentru setea sa de justiție, care l-a făcut să scrie, după o lungă ședere în Uniunea Sovietică, cele trei cărți *Către cealaltă flacăra*.²¹

¹⁵ Iuliu Neagu-Negulescu (1878-1940), traducător, scriitor și militant sindicalist, a fost unul dintre cei mai prolifici publiciști anarhiști de la noi și un colaborator apropiat al lui Panait Mușoiu. A publicat numeroase articole, mai multe volume de nuvele, traduceri (inclusiv traducerea din 1930 a *Haiducilor* de Panait Istrati), fiind implicat în editarea și răspîndirea mai multor reviste anarhiste sau anarho-sindicaliste: *Sociala* (1898), *Vremuri noi – organ comunist-libertar* (1908), *Mișcarea socială* (1911), *Viața liberă* (1911) etc. Alături de traducerile din Kropotkin și alți clasici ai anarhiei, s-a preocupat și de popularizarea sindicalismului revoluționar. A luat parte la înființarea de sindicate muncitorești și de școli populare, participînd activ la mai multe greve. Cea mai cunoscută lucrare a sa rămîne utopia *Arimania sau Țara buneînțelegeri*, apărută inițial în 1923, la Brăila, și republicată într-o nouă ediție în 2018; vezi Iuliu Neagu-Negulescu, *Arimania sau Țara buneînțelegeri*, București: Pagini Libere, 2018.

¹⁶ Constantin Brudariu (1866-1945), învățător, poet și unul dintre colaboratorii lui Eugen Relgis. Provenit dintr-o familie țărănească din județul Iași, și-a consacrat întreaga viață chestiunii țărănești și educației din mediul rural, ținînd de-a lungul timpului o serie de conferințe pe această temă, apărute și ca broșuri: *Progresul popoarelor*, *Pace și cultură*, *Convertirea țaranului la școală*, *Societățile cooperativiste*, *Învățămîntul poporului*, *Școala țaranului*, *Dreptate și umanitate* etc. Viziunea lui Brudariu era infuențată de umanitarismul promovat de Relgis, însă în textele sale pot fi identificate și urmele unor lecturi din Kropotkin sau Lev Tolstoi. Arhiva cu documente personale și publicații se găsește azi la BCU Iași, într-un fond care-i este dedicat. În această arhivă se află și textul inedit al memoriilor sale, scris în versuri și intitulat *Memoriile lui Costache din Osoi*.

¹⁷ Militant și publicist socialist de tendință anarhistă. Alături de N. Gogoneață, A. Gălățeanu a publicat în 1970 o monografie dedicată lui Panait Mușoiu, în care însă încerca să minimizeze retrospectiv dimensiunea libertară a vieții și operei acestuia din urmă; vezi *Panait Mușoiu, studiu, note și antologie* de A. Gălățeanu și N. Gogoneață, București: Editura Politică, 1970.

¹⁸ După alte surse, Căpățînă ar fi murit de fapt un an mai târziu, în vara anului 1943.

¹⁹ „Bois de la solitude“, în original, numele locului unde se afla cabana lui Căpățînă. În anii '60, Guy Malouvier, militant anarhist francez, i-a vizitat la Rantigny ruinele, încă vizibile, cu pereții acoperiți de afișe din timpul Războiului Civil din Spania. În iarba care năpădise locul în întregime mai puteau fi zărite și rămășițele micii biblioteci pe care originalul publicist reușe să o adune.

²⁰ Vezi Ion Ionescu-Căpățînă, *Panait Istrati, ou l'homme qui n'a adhéré à rien: Étude suivie d'articles inédits en français*, Soutraine par Rantigny (Oise): Artistocratie, 1941.

²¹ Deși toate cele trei volume care alcătuiesc *Vers l'autre flamme* au apărut sub semnătura sa, Panait Istrati a fost autorul doar uneia dintre părți, *Après seize mois dans l'URSS – Confession pour les vaincus* (tradusă la noi ca *Spovedanie pentru învinși*). Celelalte două volume, *Soviets 1929* și *La Russie nue*, îi aparțineau lui Victor Serge și, respectiv, Boris Souvarine. Istrati a acceptat să-și asume toate cele trei texte pentru a-i proteja pe ceilalți doi coautori de eventualele represalii. Victor Serge, de pildă,

Acest povestitor, ale cărui mărturisiri emoționante ne sînt cunoscute, s-a născut aproape de Brăila, dintr-un tată grec și o mamă româncă. A militat în tinerete alături de socialiști, a străbătut mai apoi țările Levantului, după care întreaga Europă, pentru a descoperi într-un final, în spatele mirajului comunist, toată grozăvia tiraniei etatiste și a birocrăției asasine. Zidurile tăcerii l-au izolat. În perioada ultimilor săi ani, petrecuți la București, ros de tuberculoză, și-a afirmat adevărurile în fața calomniatorilor săi și i-a cerut în van lui Romain Rolland – ajuns între timp apărător al URSS – să răspundă tulburătoarelor sale întrebări. Am schițat acest proces de conștiință în prefața mea la versiunea spaniolă a *Cruciadei mele* (traducere de Tito Livio Bancesco, Buenos Aires, Armonia, 1937), culegere postumă a ultimelor articole ale lui Panait Istrati. Va veni timpul să i se facă dreptate și omului, și operei sale.

Printre declarațiile tînarului român refugiat în Italia și publicate în *Umanità Nova*, menționate deja la începutul acestui studiu, găsim și următorul pasaj: „Tovarășul nostru ne vorbește și despre mișcarea «umanitaristă», foarte apropiată de anarhism, pe care o răspîndea Eugen Relgis, acum emigrat în Uruguay și în continuare apropiat de ideile tovarășilor noștri din această țară. Din acest motiv, mișcarea umanitaristă a fost interzisă de dictatura Anei Pauker și de controlul sever al bolșevicilor asupra tuturor activităților din România“.

Sînt, prin urmare, nevoit să vorbesc puțin și despre mine. Nu e locul aici să expun în detaliu o activitate socială și culturală care s-a manifestat în România și în diverse centre internaționale timp de treizeci și cinci de ani (1912-1947). Am povestit în alte părți circumstanțele plecării în America de Sud, de pildă în micul volum dedicat profesorului Georg Friedrich Nicolai²² (Buenos Aires, Reconstruire, 1949). Acum nu fac decît să-mi continui munca, dublă de această dată, căci trebuie să recuperez anii pierduți în timpul războiului și ai dictaturii din România. Ceea ce trebuie să precizez aici este că „umanitarismul“, ale cărui principii le-am expus în 1921, este o concepție pozitivă, defel dogmatică, în continuă dezvoltare și care conține toate elementele favorabile individului și personalității umane, fără a neglija nici idealurile și interesele permanente ale întregii umanități, ale „organismului speciei“. Primul grup umanitarist pe care l-am înființat la București în 1923 a fost înainte de toate un centru de studii. Ideea a determinat acțiunea. Douăzeci și trei de grupuri s-au format între 1924 și 1932 în România, numeroase fiind și publicațiile care s-au inspirat din acest „umanitarism“. Nu organizare birocratică, ci liberă emulație. Venea cine vrea, vorbea cine vrea. Toți acești ani am fost secundat de fidelul meu prieten Ion Mehedințeanu, care, atins de o boală incurabilă, a sîrșit prin a se sinucide în 1929.

În revistele mele, *Umanitatea* (Iași, 1920), *Cugetul liber* (1927-1928) și *Umanitarismul* (București, 1929-1930) am publicat articole semnate de libertari de toate nuanțele, din România și din alte țări. „Umanitarismul“ meu este și el antiautoritar, antietatist, apolitic (chiar antipolitic). El proclamă pacifismul integral, principiul individualității și nu ignoră nici ceea ce numim revoluția economică și revoluția socială.

În *Enciclopedia anarhistă*²³ am expus pe larg semnificația umanitarismului. Principiile umanitarismului²⁴, traduse în paisprezece limbi și în cîteva idiomuri, au fost în egală măsură publicate în broșuri sau în periodicele editate de diferitele grupuri libertare. Ar fi nevoie de o lungă bibliografie pentru a pune în evidență buna primire pe care am găsit-o în mediile anarhiste, socialist-libertare, individualiste, anarho-comuniste, fără a mai vorbi de mișcările pacifiste și umanitariste.

Nu sînt deci surprins să mă văd gratificat cu numele de umanitarist-libertar, anarhist individualist sau alte calificative asemănătoare. Este o dovadă a afinității care leagă această mare „familie umană“ ai cărei membri, răspîndiți prin această vastă lume dominată de intoleranță și violență, urmăresc aceleași țeluri: libertatea și dezvoltarea individului, dreptatea care să nu se sprijine pe opresiune și pe sclavie,

anarhist individualist care după Revoluția Rusă din 1917 se alăturase regimului sovietic, încă se afla la vremea apariției cărții în Uniunea Sovietică.

²² Georg Friedrich Nicolai (1874-1964), om de știință și pacifist german.

²³ Inițiat de pedagogul și scriitorul anarhist Sébastien Faure, proiectul *Enciclopediei anarhiste* era menit să prezinte concepțiile, istoria, dar și literatura, arta și practicile anarhiste. Prima parte a enciclopediei, un vast lexicon al anarhismului, a apărut între 1925 și 1934. A rămas, de altfel, și singura parte publicată din cele cinci preconizate. Eugen Relgis a fost singurul contributor român la *Enciclopedia anarhistă*, semnînd articolul dedicat umanitarismului.

²⁴ Vezi Eugen Relgis, *Principiile umanitarismului*, București: Umanitatea, 1922.

fraternitatea care înseamnă solidaritatea socială și spirituală a umanității, ea însăși un organism mondial ale cărui celule, indivizii, pot și trebuie să trăiască, prin ajutorul reciproc, într-o armonie creatoare. Tocmai în acest sens îmi asum și această năzuință:

Sîntem asigurați că anarhismul nu se va putea reorganiza în România, nici orice altă mișcare care nu corespunde orientării despotice a regimului bolșevic. Ajunge să observăm lupta clandestină, rezistența împotriva tuturor opresorilor susținută de anarhiștii din Bulgaria, Spania, Portugalia și din alte țări pentru a nega validitatea acestei afirmații. În ciuda despotismului, omul aspiră dintotdeauna la libertate. În profunzimile poporului trăiește și fierbe veșnic un sentiment instinctiv de repulsie față de tiranii săi. Pe acest sentiment ne bazăm părerea atunci cînd declarăm că avem încredere în revirimentul poporului român, în pofida acțiunii nefaste a dictaturii roșii.

Eugen Relgis (1895-1987) , poet modernist, scriitor, traducător și militant pacifist. Este unul dintre cei mai importanți publiciști libertari din România. După Primul Război Mondial a început să dezvolte și să răspîndească doctrina umanitaristă – antiautoritară, pacifistă și nondogmatică –, reușind să adune în jurul proiectului său nume sonore ca Romain Rolland, Stefan Zweig sau Upton Sinclair. Ideile sale au inspirat apariția peste tot în țară a unor grupuri umanitariste, organizate după principii antiautoritare. Eugen Relgis a fost singurul contributor român la Enciclopedia anarhistă a lui Sébastien Faure. În 1947 a trebuit să fugă în Uruguay, unde s-a bucurat de o primire entuziastă, textele sale fiind traduse în numeroase ediții și publicate peste tot în lume: din America de Sud și Statele Unite, pînă în Europa (Italia, Franța, Germania, Spania).

Biblioteca Anarhistă

Eugen Relgis
Libertari și pacifiști din România
1952

Din IDEA artă+societate nr. 54
Traducere din limba franceză și note de Adrian Tătăran

ro.theanarchistlibrary.org